

katonatársainak mindennapjaiban a született humanista író érzékeny tárgyilagosságával észrevett és megörökített, az minden szívárványló szépségével együtt az emberi szenvedés állapotrajza, az örök katonabánat, a fájdalom férfias szeméremmel visszanyelt jajszava – a jellegzetes dél-alföldi paraszti észjárás humorával kifejezve. Mert amikor az egyik öregkatona megmérgeződve azt végja oda a másiknak, hogy „*Ne komázzék kend... mert úgy elhajítom kendet, hogy öt forintért nem hozza vissza a vasút...*”, az a teremő indulat humora valóban (s ma úgy mondanák, hogy „*úgy megvágom, hogy kirepül a béketáborból!*” – ha ugyan még volna béketábor). De amikor az öregkatona azt mondja a kezdő regrutának, hogy akkor szabadul majd a mundérból, amikor a kaszárnya előtt álldogáló „*küszent a kükönyv utolsó lapjára fordít*”, abban már benne van ennek az élethelyzetnek a leverő kilátástalansága is. Végláthatatlan időnek kell eltelnie ugyanis a reménytelenség ködébe vesző szabadulás pillanatáig, minden pillanat a teljes kiszolgáltatottságban telik el, mert hol az „*apámok*” kegyetlen, nyers tréfáit kell elszenvedni, hol pedig a kikötés iszonyatát, amikor is a két óra leteltével, „*ahogy a száj a csomójából kibontakozik, a hátrakötött karú ember súlyosan zuhanva esik a pincefolyosó tégláira. Ez az ébresztő, mert arcát ott összevervén, észére tér*”.

Tömörkény katonanovellái azt mutatják, hogy a parasztember azzal a belenyugvással viseli el a katonaság sorscsapásait, amivel az időjárás viszontagságait. Két „aktív” válasza van mégis; az egyik: a szökés, amikor a katonára „*hosszú takarásba*” megy, magyarul: megszökik, a másik pedig a gyűjtemény címében is szereplő kötél, amely ebben az esetben nem arra a kötéltre utal, amellyel a katonákat fogdosták valaha, hanem szó szerint úgy kell érteni, ahogyan József Attila gondolta, amikor leírta egyik versében – „*kenderkötél a nyakamon*”. Tömörkény nekikeseredett regrutái is rendszerint kötélben végzik be – örökre – a szolgálatot.

Az első világháború „harcmorájának” érintésére – és ihletésére – Tömörkény, a Tisza partján várva a Zimony felől érkező hajóra, amely a sebesülteket hozná Belgrád alól, képzeletbeli szemlét rendez a különböző katonanemzedékek fölött, akikben az örök katonasors reinkarnálódik, s akiket ő még közvetle-

nül ismerhetett. Ebben a hatalmas vízióban természetesen felvonulnak az ő katonacimborái, akikkel együtt szolgált a szandzsákban, aztán azok, akik 83-ban voltak lenn, majd a még öregebbek, akik elsőnek mentek le, 78-ban, Boszniába. Aztán azok az „*agg csontok*” következnek, akik 66-ban katonáskodtak Königrätznél, s az ő nyomukba lépnek a Lombardiát megjárt „*apámok*”, akik „*a Venedigben őrt álltak a placcamarkón, ami alatt a Szent Márk tere értendő. És mindezen vén csontok és hős atyák fölött a magasságban, mint valami szentségek tartózkodnak ama néhány egykori fegyveresek, akik még megvannak a negyvennyolcas honvédek közül*”.

Gyönyörű kép, magasztos vízió. Mielőtt azonban végképp az egekbe ragadná szárnyalásával a könyv olvasóját, Tömörkény félreérthetetlen határozottsággal figyelmeztet a fájdalmasan rideg valóság – az egész gyűjtemény – ellenpontjára: „*Mit csinálna kend, ha még egyszer regrutának kéne töltni? – A megkérdezett minden hosszabb gondolkodás nélkül felelt: – Agyonlőném magamat, komám.*”

Domokos Mátyás

KIRE JÁR RÁ A RÚD?

Nagy Lajos: Tízezer kilométer Szovjetország földjén
Interart–Szépirodalmi, 1989. 189 oldal, 98 Ft

Nem tudom, honnan vette Illyés Gyula, hogy Nagy Lajosnak titkos elégtételt szerzett volna, ha a pesti utcákon neonfény villogja nevét, de nem járhatott messze az igazságtól. Persze csak ha képletesen fogjuk föl a kijelentést, hiszen Nagy Lajos igazán nem vádolható gigantomániával, nem hajhászta a hírnevet, nem volt meggyőződve arról, hogy ő a legnagyobb magyar író. Ellenben tele volt kisebbségi érzéssel, rettegett a mellőzéstől, szorongással töltötték el az élet apró-cseprő eseményei, ideges félelmet keltett benne a nélkülözés és a kudarc, leküzdhetetlennek tűnt számára a magány. A szerencsétlenséget és a sikertelenséget sorscsapásnak érezte, mellyel szemben tehetetlen, hiszen már születése, sőt foganása pillanatában megjelölték útját: egy megesett

cseledlány fia volt. A neonfény álmaiban jelenhetett meg, nagy betűkkel, csillogón, a megkönnyebbülés és a felszabadultság utáni sóvárgást kifejezve.

Amikor 1934-ben, hosszas gyötrődés után, el merete hinni, hogy valóban meghívták, s őt hívták meg a szovjet írók első kongresszusára, reménykedve, az odaköltözés gondolatával készülődött az útra; elismerést vélt kihallani a meghívásból (érzésében moszkvai emigráns barátja, Gergely Sándor is erősítette), és fellelkesítette a magyarországiakhoz képest hihetetlennek tűnő kereseti lehetőségek híre, mely ha megalapozott, a könnyebb életre mutat reális lehetőséget. Ám komoly akadályokat kellett leküzdenie, míg elindulhatott, az út során szerzett tapasztalatok nem feleltek meg sem a hírverőktől hallottaknak, sem előzetes föltevéseinek, olyan útítársat kapott maga mellé, Illyés Gyulát, akinek ő semmilyen tekintetben nem lehetett vetélytársa; így helyzetfelmérő, majd cikksorozata megírásakor helyzetismertető vállalkozásába, tegyük hozzá, nem kismértékben saját, diplomatikusnak nemigen nevezhető magatartása miatt, belebukott. Olyannyira bele, hogy a következő nyeket élete hátralevő hús esztendejében szüntelen viselnie kellett: címkéket ragasztotak rá, elítélő kritikák özönével kellett megküzdenie, a hozzá közel állók is megrótták, kérdéssé vált, hogy Kossuth-díjjal jutalmazák, s amit talán a legnehezebben dolgozott föl: immár véglegesen bebizonyosodott, hogy nem sikerülhet a másodrendűségből kitörnie. Nagy Lajos mind a mai napig úgy él a köztudatban, mint szerencsétlen balek, s ezen nem változtat az sem, hogy most hirtelen fölmagasztosul, s oroszországi útirajza úgy dicsőül meg, mint „a sztálinizmus első mélyreható kritikája”, mely „zeniális”, s „tán igazabb, mint az Ilylyésé”, sőt „nincs nála korszerűbb” (Kristó Nagy István, 1989).

Nagy Lajos e jelzőknek éppen örülhetne, de érzékeny ember lévén az is az eszébe jutna, hogy az őt illető dicsérő szavak között egyetlen sincs, mely írói tehetségét lenne hivatott méltatni. S valóban, megítélése ma sem esztétikai, sokkal inkább politikai kritériumok alapján történik; akkor azért verték el rajta a port, mert elégedetlen kispolgárt láttak benne, aki tele van „hiábavaló vágyakozással a polgári világ polgári jóléte után, és teljes tudatlan-

sággal mindennemű szociális tudományok irányában” (Madzsar József, 1934), manapság meg azért vonnak glóriát a feje fölé, mert „igaz realista”-ként viselkedett: „képek” rajzolása helyett „fényképezett”, s „mára érdekesebbek a korról készült fényképek, mint a képek” (Szilágyi Ákos).* Az író mint művész értékelésén ez mit sem változtat; a változás az irodalomtörténet-írók fejében van.

Nagy Lajos 1934-ben maga keltette saját rossz hírét, amikor oroszországi beszámolója beharangozásaként szemléletét egy közismert és régi adomával jellemezte: a kispolgár elmegy az állatkertbe, s a zsiráfot meglátva hőkentén így kiált föl: „Ilyen állat nincs is!” Helyrehozhatatlan hibát követett el, mi több, saját vicce áldozatává vált, hiszen aki egyáltalán olvasta Bajcsy-Zsilinszky Endre lapját, a kis példányszámban, akadozva megjelenő *Szabadságot*, s némi érdeklődést tanúsított Szovjetország meg a politika iránt, az komolytalanságot sejtve rögvest maga mögé hajtotta a lapot. Korlátolt kispolgári elfogultságra gyanakodtak a recenzensek is, akiknek jó része bevallotta, más részüknél bizonyítható, hogy az olvasásban nem jutottak tovább az első közlésnél, melyben Nagy Lajos még jobban megkönnyíti fölháborodott bírálói dolgát, annyit elégedetlenkedik, nyafog és nyögdecél.

Mindezt nem máskor teszi, mint amikor „Szovjetország... a tiszta, objektív igazság keresőt nyugtalanítja”, amikor „a szovjetkérdés minden egyéniség próbaköve lett” (Bálint György, 1934), amikor „Oroszhon... a legizgalmasabb ország minden értelmiségi számára” (Stefan Zweig). Hogy a kíváncsiság kielégítését nem szerencsés viccel kezdeni egy létfontosságúnak tartott ügyben, Nagy Lajos a saját bőrén tapasztalva tanulhatta meg.

Pedig akiben mégis volt egy csöppnyi irgalom, s bírta elszánással meg türelemmel (ha

* Nagy Lajos írása az Interart Stúdió VISSZATÉRÉS elnevezésű sorozatában jelent meg. A harmincas évek politikai útirajzait egybegyűjtő, régi tartozást kiegyenlítő remek kis sorozat szerkesztője, az egyes műveket kísérő tanulmányok (így a fent idézett gondolat) szerzője Szilágyi Ákos, aki eredeti módon, bár helyenként túl nagyvonalúan igazítja el az olvasót a korszak útvesztőjében.

volt egyáltalán ilyen), az megrökönyödve vehette észre, hogy a jajveszékkelő kispolgár micsoda átváltozásra képes. Hiszen vagy a szerzőt nézzük bolondnak, vagy korábbi feltevésünk fölülbírálataira kényszerülünk, amikor azt olvassuk, hogy „sok külföldi jár a gyárakba, s a szovjetország munkásokat úgy bámulják meg, mintha állatkertben néznék az egzotikus vadakat” (104–105. o.). A zsiráf egzotikus állatnak számít errefelé, s az állatkertben tengeti életét, ahol az arra járó kispolgár felvisíthat, megpillantva hosszú nyakát és szerinte aránytalan testét. Nagy Lajos a reklámfogásnak szánt viccel túlságosan egy irányba terelte az olvasó figyelmét, aki az elbeszélést ennek következtében komédiaként szemlélte, melynek hőse vállalja, sőt hangsúlyozza elfogultságait, így mintegy leértékeli és kiszolgáltatja magát. Már a határra érés pillanatában viszolyg mindattól, ami vár rá, „jobb lenne, mondják 1910-ben, útlevelel és más iratok nélkül, pár ezer koronával a zsebben, föld körüli utat tenni. Persze akkor sem a cári Oroszországon keresztül” (31. o.), sóhajt föl. Csúnya a város, a nők dromedárok, nem kapni sört és cigarettát, tengeri fürdőzés helyett gyárlátogatáson kell részt vennie, a kádat lehetetlen bedugaszolni; az elbeszélő csúfondórosan utálkozik mindannak láttán, ami a gyakorlati életet nehezíti. A harmincas években az Oroszországot nem ismerők álmaik kigúnyolását látták ebben, még hozzá nevetségesen kicsinyes gondolkodás alapján, ami kizárja, hogy az elbeszélő komoly, a rendszer lényegét illető kifogásait tekintetbe vegyék. Pedig az ódzkodás azokkal a hibákkal szemben, melyeket „az izlés, a higiénia s a csinoság ellen mindenütt és minduntalan elkövetnek” (74. o.), nem feltétlenül a primitív, hétköznapi gondolkodás kifejeződése. Ugyanez az elbeszélő figyel föl a mindig egy embert életető transzparensekre, az igazságtalan ítéletekre, arra, hogy a proletárszármazás előjogot jelent, hogy belpolitika nincs, helyette szocialista építés folyik, hogy bizonyos munkákat nem másokkal, csak rabszolgákkal végeztethetnek, hogy művészi alkotásnak itt az tekintendő, ami „közvetlenül kapcsolódik bele a ma gazdasági és politikai problémáiba” (64. o.), s hogy a rendszer három fő jellemzője a gyenge gazdasági bázis, az erősen adminisztratív jelleg s a határozott diktatórikusság. A mai olvasó a hangsúlyt ezekre a megállapításokra helyezi, a beszámolót ezért

értelmezi sejtelmiei korai igazolásaként, s nyugtázza elégedetten az igazságszolgáltatást.

A kétféle magatartás egyazon szemlélet megnyilvánulása; az elbeszélő normákra és értékekre támaszkodva tájékozódik, s kategóriarendszerébe éppúgy beletartozik a diktatúra és a szabadság, a szép és a rút, az erkölcsös és az erkölcstelen kategóriája, mint az éhség és a jóllakottság, vagy éppen a kényelem és a kényelmetlenségé. E szemlélet birtokosa elvonatkoztat a körülményektől, s azokon kívül álló szempontot vesz figyelembe a jelenségek megítélésekor, fittyet hányva a napi elvárásoknak, a közvetlen vagy közvetett politikai céloknak. Ennek következtében válik még inkább hiteltelenné a dokumentumokra éhes korban, amikor a hitelességet árasztó írás ázsiója azért nő meg különösen, mert öntudatosíthatja és mozgósíthatja azokat, akiknek erősítésre van csupán szükségük, hogy a lenini-sztálini eszmével, mellyel rokonszenveznek, azonosulhassanak.

Nagy Lajos nem vette tekintetbe az elvárásokat és a következményeket, utazását nem érezte diplomáciai misszióknak, beszámolója megjelentetésekor sokkal inkább gondolt az elvégzett munkára és az érte járó fizetségre, mint arra, hogy élményei közreadása politikai tevékenység is lehet. A nyafogó kispolgár alakjának megteremtésekor eszébe sem jutott, micsoda botrányt kelt majd vele; az előítéletek és sztereotip klisék szerint szerveződő és működő társadalommal szemben védekezett úgy, hogy maga is előítéletek és sztereotip klisék szerint viselkedett.

Az akkori és a mai olvasó a saját ideát alátámasztó bizonyítékok keresése közben könnyen szem elől téveszti a beszámoló más aspektusait, így a zsörtölődő s a komolyan véleményező főhős irodalmi korrekciójának megjelenését is. „Különös egy világ. Bár különös ember lehetek magam is: mindig és mindenhol elégedellen vagyok” (47. o.), mondja ez az elbeszélő, más helyütt meg így beszél: „idegennek, oroszul nem tudónak semmi más nem áll rendelkezésemre, mint amit a szememmel láthatok, vagy ami magyarázatot hallhatok – ez pedig kevés” (118. o.). A szkeptikus megjelenítésével a szerző fölhangy az ellenszenvét határozottan kimutató elbeszélő automatizmusával, a kétféle elbeszélő egyidejű alkalmazásával meg feszültséget teremt; míg az olvasó az elfogult hősnő nevet, s

HAJDANI KONSZENZUS, MAI KÖLTÉSZET

Csanádi Imre: *Egy hajdani templomra
Válogatott és kiadatlan versek
Szépirodalmi, 1989. 518 oldal, 70 Ft*

azt hiszi, fölébe kerekedett, magabiztosságát a szkeptikus egy óvatlan pillanatban megrendíti, s arra kényszeríti, hogy maga hozzon ítéletet. A szerző, ahelyett hogy rá akarná erőszakolni véleményét, szembesíti az olvasót a társadalom pillanatnyi helyzetével; a beszámoló ezért is marad nyitott, nemcsak azért, mert közlése megszakad.

Akiről azt hittük, hogy egy jó feketével meg lehet vesztegetni, arról kiderül, hogy megvesztegethetetlen, s már-már az egészséges egyezkedés képessége is hiányzik belőle. Mindemellett oly kevés az önbizalma, hogy útítársának az övéhez képest fölmérhetetlen sikerei láttán, akkor, amikor saját cikksorozatát még éppen csak közölni kezdte, igaz, már a *Korunkban* megjelent élesen elítélő recenzió után (ami azért fájhatott a kelleténél jobban neki, mert Gaál Gábor lapja korábban kitüntetett bánásmódban részesítette), Illyés Gyula munkájáról a következőképpen ír, egyben magát is véleményezve: „Úgy látom, hogy míg én megragadtam szimpla utasnak, s nem jutok túl a rideg tények rideg leírásán – legföljebb, hogy a kettős család hangján reagálok a tényekre –, addig Illyés megengedi magának, hogy költő legyen... Ezáltal a tények közti űrt is kitölti, mégpedig élő, az életet az olvasó számára megjelenítő anyaggal” (1934). Nagy Lajos szomorúan s feltétlen tisztességgel próbálja magyarázatát adni sikertelenségének, melyet, láthatjuk, roppant szerencsétlen módon magának is köszönhetett. Ha ezt a cikksorozatot a kortársak elvárásainak figyelembevételével írta volna meg, vagy bírta volna az Illyés Gyulát oly magasra röpítő leleményességgel, legalább életében több elismerésben lett volna része.

„Az érvényesüléshez memória kell, kipihenttség, magabizó pontosság, lefeküdni tudás, fölkelni tudás, bizonyos mérvű nyugalom”, írja a PINCE-NAPLÓ-ban (1944), s belőle ezek a tulajdonságok tényleg hiányoztak. Sokszor a rúd arra jár rá, aki hagyja, a baj azt találja meg, aki rettegésében keresi. Nagy Lajos talán ilyen ember volt.

Koncz Virág

Szép versekről nem jó írni. Szép verseket fölolvasni jó. Én is hogy jártam Csanádi Imre verseivel: hosszas jegyzetelés, vázlatkészítés után egy este fölolvastam apósomnak kedvenc Csanádi-versemet, a MÁRIA ÉS ERZSÉBET címűt, az ÍROTT KÉPEK sorozatnak (micsoda találat már ez a sorozatcím is!) ezt a zengő darabját – s utána csak még inkább éreztem, mily keveset tudok átmenteni *versolvasói élményemből* egy fontoskodó cikkbe.

Éppen ez lévén a föladatból adódó legnagyobb problémám, érdemes talán ennél a pontnál nekigyürkőzni. Hogy ti. Csanádi Imre versei fölolvastva tán még nagyobb élményt jelentenek számomra, mint olvasva. Ez ma már korántsem jellemzője minden nagy költészetnek (sőt nagy művek sorának fölolvastása utközik technikai nehézségekbe, l. pl. Tandori Dezső költészetét). Fölolvasni azt érdekes, ami hangzó formájában sem veszít összefüggéseinek rendezettségéből, sőt ami hangzó voltában nyeri el végső formáját. Az ilyen művek valamiképpen az emberek közti jelenlétre törekednek. Vannak nagy költők, akik mintegy beszélgetőtársként jelennek meg köztünk a maguk hétköznapi elemekből formált nyelvvel (József Attila, Petri György), míg mások (García Lorca, Dylan Thomas, Nagy László) úgy vannak jelen, mint a szenvedélyes muzsikusok, akiknek zenéjét hallgatva elnémulunk. Csanádi Imre is zenél, de mint a kántortanítók: kedvünk támad vele énekelni. A muzsikáló költők többsége váteszi-prófétai attitűddel szólal meg. Csanádi Imre költői magatartása, megszólalásának *szérsény magabiztossága, a bevallott és így pózmentes tanítói hajlam formává emelése*: ritkaság.

Az ember többnyire nem azért olvas föl egy verset, hogy vitába keveredjék róla. Egy vers fölolvastát általában megelőzi a konszenzus hite. Mert egy verset fölolvasni merni fölé valamely intím titkunk elárulásával, lelkünk egy darabjának lemeztelenítésével. S amiképpen